

Michał Szczyszek
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
michal.szczyszek@amu.edu.pl

Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
agnieszka.piotrowska-wojaczyk@amu.edu.pl

Alicja Goczyła Ferreira
Universidade Federal do Paraná, Curitiba
alicja.ferreira@ufpr.br

Zuzanna Przybysz
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
zuzanna.przybysz@amu.edu.pl

ŚLADAMI POLSKIEJ EMIGRACJI W BRAZYLII PRZYCZYNY I ZNACZENIE BADAŃ NAD BRAZYLJSKĄ PRASĄ POLONIJNĄ¹

Słowa kluczowe: Polonia brazylijska, polonika, prasa polonijna, polszczyzna w Brazylii
Keywords: Polish diaspora in Brazil, polonica, Polish diaspora press, Polish language in Brazil

Informacje wstępne

Polonia brazylijska jest uważana za trzecią pod względem liczebności wspólnotę polonijną na świecie, liczącą ok. 1,5 miliona osób i ustępującą pod tym względem jedynie zbiorowościom w Stanach Zjednoczonych i w Niemczech. I choć główne fale emigracyjne do tego kraju ustały na krótko przed wybuchem II wojny światowej²,

-
- ¹ Wkład pracy poszczególnych autorów jest równy i wynosi po 25%. Artykuł przygotowany w ramach grantu „Polszczyzna polonijnej wspólnoty komunikatywnej w Brazylii na podstawie prasy polskojęzycznej wydawanej w Brazylii w XIX i XX w. (w stanie Paraná i w innych regionach)” (nr projektu badawczego: 2024/53/B/HS2/00810) finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w Polsce.
 - ² Od połowy XIX w. po rok 1939 ok. 6–7 milionów Polaków zdecydowało się na opuszczenie swych rodzinnych stron (Paczkowski 1977: 7), z czego ok. 115 tysięcy naszych rodaków udało się do

a więc ponad 80 lat temu, Brazylia, a szczególnie jej południowy region, pozostaje skarbnicą polskich śladów językowo-kulturowych.

W ostatnich latach zaznacza się wyraźny wzrost zainteresowania badaczy zarówno mową potomków polskich imigrantów, jak i licznymi polonikami, wśród których poczesne miejsce zajmuje prasa polskojęzyczna wydawana w Brazylii w latach 1892–1999. O jej niebagatelnym znaczeniu dla ukazania rozwoju społecznego, kulturowego, wreszcie językowego polskiej wspólnoty komunikatywnej przekonani są również autorzy niniejszego artykułu, którzy realizują poświęcony tej tematyce projekt badawczy. Oczywiście, ze względu na obszerność materiału badawczego i różnorodność podejmowanych wątków celem prezentowanego tekstu nie jest szczegółowy opis merytoryczny projektu, a wyłącznie wstępne rozpoznanie tematu – przyjrzenie się literaturze przedmiotu i wyjaśnienie przesłanek, które skłoniły nas do podjęcia tego zagadnienia. Dokonany przegląd prac może natomiast – w naszym przekonaniu – stanowić wstęp do analiz szczegółowych bądź też punkt wyjścia do własnych poszukiwań dla czytelnika zainteresowanego niniejszą tematyką.

Stan badań

Analiza stanu badań nad polskimi śladami językowymi w Brazylii pozwala dostrzec przewagę dociekań zajmujących się brazylijską polszczyzną mówioną. Zagadnienia z tego zakresu cieszą się w ostatnich latach coraz większym zainteresowaniem po obu stronach Atlantyku, choć przeważają tu prace prowadzone w brazylijskich ośrodkach naukowych. Nurt badań brazylijskiej polszczyzny został jednak zapoczątkowany niemal sto lat temu przez polskiego imigranta, aktywnego działacza polonijnego, Józefa Stańczewskiego. W 1925 r. opublikował on w wydawanym w Kurytybie czasopiśmie semestralnym „Świat Parański”, którego był redaktorem, rozprawę zatytułowaną *Wpływ języka portugalskiego na język kolonistów polskich w Brazylii* (Stańczewski 1925). Podobna tematyka, aczkolwiek znacznie wzbogacona o perspektywę socjolingwistyczną, stała się przedmiotem pierwszej pracy magisterskiej dotyczącej polszczyzny brazylijskiej, której autorem był znany dziś w środowisku polonijnym Mariano Kawka (1982). Pierwszą pracą wydaną w Polsce i poświęconą w całości językowi (dialektowi) polonijnemu w Brazylii był rozdział autorstwa Jadwigi Linde-Usiekniewicz (1997) w książce o zagranicznej polszczyźnie pod redakcją Stanisława Dubisza. W odróżnieniu od wcześniejszych dwóch prac wydanych w Brazylii polska badaczka w zwięzłej analizie podsystemów dialektu polonijnego nie skupia się jedynie na wpływach z języka portugalskiego, ale zauważa również silne zakorzenienie mówionej polszczyzny brazylijskiej w polskich gwarach.

dalekiej Brazylii (Kula 1981: 17). Zob. też: *Polonia i Polacy za granicą. Historia*, <https://www.gov.pl/web/polonia/historia> (dostęp: 20 II 2025).

Z pewnością jedną z najważniejszych prac dotyczących języka polskiego w Brazylii (jeśli nie najważniejszą) jest monografia Władysława Miodunki (2003), której głównym tematem jest dwujęzyczność polsko-portugalska w tym kraju. Autor zajmuje się zjawiskami bilingwizmu grupowego, indywidualnego oraz stawiania się osobą dwujęzyczną, a wszystko to przez pryzmat polityczno-społeczno-kulturowych procesów zachodzących w społeczeństwie brazylijskim, które nierozzerwalnie łączą się z historią i tożsamością tamtejszej Polonii. Miodunka przytacza też wyniki badań, swoich oraz wcześniejszych (Kucharski 1996), dotyczących wysokiego, jego zdaniem, stopnia zachowania mówionego języka polskiego w Brazylii. Badania te zostały niedawno zestawione z nowszymi danymi poziomów zachowania polszczyzny w wiejskich miejscowościach zamieszkałych przez osoby polskiego pochodzenia (Ferreira 2022).

Polszczyzna brazylijska i jej użytkownicy są przedmiotem wielu prac badawczych prowadzonych jednak przede wszystkim przez brazylijskich językoznawców. Skupiając się jedynie na najobszerniejszych opracowaniach z ostatniej dekady, należy wymienić tu badania z zakresu: fonetyki i fonologii (Niewiadomski 2019); dwujęzyczności polsko-portugalskiej, witalności polszczyzny oraz tożsamości polonijnej w Brazylii (DeLong 2016; Nunes 2018; Ferreira 2019; Mendes 2021), a także przekonań i postaw językowych (Corbari 2013; Wepik 2017; Scholtz 2022).

Na uwagę zasługuje również praca doktorska Karoliny Zaremby (2021), zgłębiająca tajniki mówionej polszczyzny w miejscowości Cruz Machado (stan Paraná), powstała przy współpracy Uniwersytetu Europejskiego Viadrina i brazylijskiego Universidade Federal Fluminense. Autorka rozprawy oraz książki wydanej w języku angielskim (Zaremba 2023) analizuje podsystemy języka używanego do dziś w tej niewielkiej miejscowości, uważanej za jedną z najważniejszych ości polskości w Brazylii, zwracając szczególną uwagę na ich gwarowe pochodzenie oraz na wpływy będące wynikiem kontaktu językowego.

Brazylijskie polonika, zarówno pod względem ich treści, jak i formy językowej, są obszarem mniej eksploatowanym badawczo niż polszczyzna mówiona. Są one opracowywane przez historyków i stają się ważnym źródłem informacji w ich rozprawach. Zagadnienie prasy polskojęzycznej wydawanej w Brazylii od 1892 do 1999 r. pojawia się zatem w polskich opracowaniach dotyczących historii prasy polonijnej w świecie (Paczkowski 1977), archiwistyki i bibliotek polonijnych w Ameryce Łacińskiej (Brzóska, Smolana 2017) oraz w samej Brazylii (Smolana 2020) czy tematyki poruszanej na łamach danego tytułu prasowego (Landmann 2022). Wśród tekstów publikowanych w Brazylii warto zwrócić uwagę na dwa rozdziały poświęcone prasie polskojęzycznej autorstwa historyczki Marii Stephanou w monografiach zajmujących się historią prasy obcojęzycznej w Brazylii (2017) oraz etnicznością i tożsamością społeczności pochodzenia włoskiego, niemieckiego i polskiego w tym kraju (2021). W pierwszej z nich M. Stephanou dokonuje przeglądu prasy polskojęzycznej niegdyś ukazującej się w Brazylii i wciąż, zdaniem autorki, nieodkrytej przez brazylijskich

historyków; w drugiej analizuje okładki „Kalendarza Ludu” (1900–1980), poszukując w nich „meandrycznych znaczeń polsko-brazylijskości” (Stephanou 2021: 220). Polskojęzyczne periodyki stały się też istotnym źródłem materiałowym dla ważnych rozpraw doktorskich z zakresu historii Polonii brazylijskiej, takich jak praca Rhuana Trindade (2020), dotycząca tzw. polskiego imperializmu w okresie międzywojennym, czy Fabiany da Silvy (2019), analizującej działalność polonijnych stowarzyszeń „Kultura” oraz „Oświata” (1890–1939).

Do brazylijskich poloników zaliczają się również rozmaite egodokumenty, czyli zapiski o charakterze prywatnym: dzienniki, pamiętniki, listy itp. Niestety, historia badań brazylijskich egodokumentów jest dość skromna – tak w aspekcie czasowym, jak i tematycznym (jest to zagadnienie na oddzielne badania i zapewne cykl publikacji o charakterze interdyscyplinarnym – na pograniczu socjologii, historii, językoznawstwa, literaturoznawstwa, psychologii itp.). Wiele tego rodzaju źródeł dopiero stanie się przedmiotem dociekań badawczych, wciąż bowiem czeka na odkrycie w rodzinnych bibliotekach czy archiwach. Za chlubne wyjątki można uznać pracę historyka Krzysztofa Ziomka (2021), zajmującego się wpływem korespondencji emigrantów na tzw. migracje łańcuchowe, oraz literaturoznawczyni Izabeli Drozdowskiej-Broering (2016), analizującej pamiętniki emigrantów z pierwszych dekad osadnictwa w Brazylii. Drozdowska-Broering jest również autorką artykułu poruszającego zagadnienie wciąż jeszcze rzadko goszczące w pracach literaturoznawców, a mianowicie temat polonijnej literatury, w szczególności utworów niegdyś ukazujących się na łamach polskojęzycznej prasy w Brazylii (Drozdowska-Broering 2020). Ta *terra incognita* znalazła się też w kręgu zainteresowań literaturoznawczych Marka Stanisza (2022), odkrywającego wraz z Semithą Cevallos na nowo twórczość polsko-brazylijskiego pisarza Tadeusza Milana Grzybczyka (1885–1961).

Również językoznawcze opracowania brazylijskiej prasy polonijnej należą do rzadkości, choć warstwa leksykologiczna tych publikacji doczekała się pierwszych opracowań. Wydania „Gazety Polskiej w Brazylii” z lat 1893–1911 stały się podstawą materiałową badań Izabeli Stąpor dotyczących grafii (2016), adaptacji obcych nazw własnych (2017) i słownictwa będącego wynikiem kontaktu językowego (2020). Z kolei teksty publikowane w roku 1930, również na łamach „Gazety Polskiej w Brazylii” oraz tygodnika „Lud”, posłużyły Marcinowi Raimanowi (2020) do analizy adaptacji brazylijskich nazw miejscowych w języku Polonii brazylijskiej. Ostatnia praca, korzystająca z nowszych źródeł, a mianowicie z tekstów publikowanych w periodyku „Lud” w latach 80. XX w., to opracowanie Zuzanny Przybysz (2021), która analizuje mechanizmy słowotwórcze oraz neologizmy pisanej polszczyzny brazylijskiej.

Podsumowując, można stwierdzić, że chociaż język prasy polskojęzycznej wydawanej w Brazylii do ostatniej dekady XX w. cieszy się mniejszym zainteresowaniem badaczy niż dociekania z zakresu brazylijskiej polszczyzny mówionej, jednak z pewnością w żadnej mierze nie świadczy to o braku jego atrakcyjności badawczej. Wręcz przeciwnie: materiał językowy i kulturowy utrwalaony na kartach ponad stu

periodyków publikowanych po polsku pod koniec XIX i w XX w. jest potencjalnym źródłem wiedzy (w dużej części niezbadanym) o historii polskich imigrantów i ich potomków w Brazylii, procesie negocjacji przestrzeni publicznej w nowej społeczności, stawania się jej częścią, czemu przez dziesiątki lat towarzyszył język polski – przywieziony zza oceanu, podlegający zmianom i zapisany na stronach polonijnych periodyków.

Historia polskiej emigracji do Brazylii

Początki polskiej emigracji do Brazylii sięgają drugiej połowy XIX w. W historii tego kraju był to w ogóle okres intensywnego napływu ludności europejskiej, motywowanego między innymi liberalną i atrakcyjną dla udających się tam osób polityką imigracyjną brazylijskiego państwa. Celem owej polityki było z jednej strony zapewnienie rąk do pracy na wielkich plantacjach, przede wszystkim kawy, do tej pory działających dzięki niewolniczej sile roboczej, z drugiej zaś – zasiedlenie rzadko zaludnionych południowych terytoriów państwa, co miało zapewnić obronę jego granic i stworzenie drobnego rolnictwa. Oba te cele współgrały z „nieudolnie maskowaną polityką wybielania rasy brazylijskiej” (Oliveira 2009: 3).

Polscy imigranci, których większość stanowili chłopci kierujący się na południe kraju, byli więc częścią europejskiej mozaiki imigracyjnej, w której przeważali Włosi, Portugalczycy i Hiszpanie (*Brasil* 2000). Choć przybysze z Polski nie wyróżniali się zasadniczo w grupie wychodźców decydujących się na emigrację zarobkową w tym okresie, ich los z reguły różnił się od losu osadników w USA, Kanadzie czy Australii. W przeciwieństwie do większości polskich emigrantów zarobkowych, kierujących się przede wszystkim do większych ośrodków miejskich oraz regionów przemysłowych, Polacy w Brazylii stawali się pionierami nowego rodzaju rolnictwa w tym kraju, opierającego się na rodzinnych gospodarstwach. Dlatego też polskie osadnictwo w Brazylii określane jest jako chłopskie, co oddziaływało na sytuację językową Polonii brazylijskiej (Wachowicz 1981). Z jednej strony wiejski charakter polskiego osadnictwa, a co za tym idzie duży stopień odizolowania od nowego społeczeństwa, to jeden z ważnych czynników wpływających na wysoki poziom zachowania polszczyzny wśród Polonii brazylijskiej³. Z drugiej strony mała reprezentatywność inteligencji w brazylijskim środowisku polonijnym była jednym z powodów początkowych trudności doświadczanych przez wydawców polskojęzycznej prasy w Brazylii.

3 Nie bez powodu prawie wszystkie badania mówionej polszczyzny brazylijskiej są dziś prowadzone wśród mieszkańców południowobrazylijskich wsi.

Dzieje prasy polskiej w Brazylii

Historia polskiej prasy w Brazylii sięga 1892 r. Wtedy – dokładnie 21 lat po powstaniu pierwszej polskiej osady w tym południowoamerykańskim kraju – wielkopoleśnik Karol Szulc założył w Kurytybie⁴, dziś stolicy stanu Paraná, „Gazetę Polską w Brazylii”, tym samym wprowadzając polszczyznę na istniejący już od paru dekad brazylijski rynek prasy obcojęzycznej. Chociaż Polacy stanowili tam jedną z liczniejszych grup imigranckich, obok Ukraińców, Niemców i również Włochów, to zainteresowanie czytelników nowym tytułem prasowym było nikłe. „Gazeta” zawiesiła zatem swoją działalność po wydaniu zaledwie 12 numerów (Paczkowski 1977: 45). Jednakże już w połowie 1893 r. jej publikacja została wznowiona i utrzymana nieprzerwanie do roku 1941⁵, kiedy to wprowadzono w Brazylii zakaz wydawania prasy obcojęzycznej.

Mimo że pierwsze niepowodzenia oraz trudności organizacyjne i finansowe polskojęzycznych czasopism w Brazylii nie wróżyły owej prasie sukcesów, możemy dziś śmiało uznać wagę polonijnych wydawnictw prasowych odpowiedzialnych za „wielką ekspansję polskiego słowa pisanego w Brazylii” (Brzóska, Smolana 2017: 581) oraz za ukazanie mało znanych „wymiarów historii samej Brazylii, szczególnie jej rozdziału dotyczącego imigracji” (Luca, Guimarães 2017: 2). Prowadząca badania nad prasą polskojęzyczną w tym kraju M. Stephanou doliczyła się do tej pory 122 tytułów drukowanych w języku polskim, o różnym stopniu trwałości lub efemeryczności, z których ponad połowa była wydawana w stanie Paraná. Mowa tu o 72 tytułach gazet i czasopism, 22 tytułach tzw. kalendarzy, czyli rodzaju almanachów, będących dodatkiem do głównego wydawnictwa, oraz 30 biuletynach (Stephanou 2017: 407). Warto zauważyć, że informacje dotyczące liczby tytułów w danym okresie są rozbieżne zależnie od ich źródła. Dla przykładu, według danych „Rocznika Statystycznego Brazylii” (*Annuário* 1927) w 1912 r. wśród 70 obcojęzycznych tytułów prasowych wydawanych w całej Brazylii znajdowało się sześć periodyków polskojęzycznych. Natomiast zgodnie z zestawieniem ks. Jana Pitonia (1971) w tym samym czasie wydawano jedynie trzy polskojęzyczne czasopisma, a mianowicie konserwatywną „Gazetę Polską w Brazylii”, antyklerykalnego „Polaka w Brazylii” oraz postępową „Niwę” (ibid.: 81–86). Bez względu na szczegółowe dane liczbowe należy podkreślić, że Brazylia jest jednym z czterech zaoceanicznych krajów, w których przed 1939 r. systematycznie ukazywały się polskie pisma (Paczkowski 1977).

Ogromna większość badań nad polskojęzyczną prasą wydawaną w Brazylii odnosi się do zaledwie dwóch tytułów: wspomnianej już najstarszej „Gazety Polskiej

4 Kurytyba to główny ośrodek polonijny w Brazylii, często określany jako „Chicago Ameryki Południowej”. Zob. *Kurytyba: najbardziej polskie miasto w Brazylii – Podróże*, <http://podroze.onet.pl/ciekawe/kurytyba-najbardziej-polskie-miasto-w-brazylii/qw7p8> (dostęp: 20 II 2025).

5 Potwierdzeniem popularności polskich tytułów prasowych są opowieści dzisiejszych Polonusów o wspólnym, rodzinnym czytaniu na wsiach, gdzie często cała społeczność dzieliła się jednym egzemplarzem danego pisma.

w Brazylii” (1892–1941) oraz najpopularniejszego i najdłużej wydawanego tygodnika „Lud” (1920–1999). I choć nie sposób zaprzeczyć wadze i popularności tych dwóch wydawnictw, dostępnych na portalu Polonijnej Biblioteki Cyfrowej, warto pamiętać, że wachlarz polskojęzycznych pism w Brazylii był znacznie bardziej zróżnicowany tematycznie, rodzajowo i ideologicznie. Na ową różnorodność tytułów prasowych wpłynęła niewątpliwie działalność licznych stowarzyszeń i związków polonijnych w Brazylii. I tak obok konserwatywnych i proklerykalnych głosów „Gazety Polskiej w Brazylii” i „Ludu” wybrzmiewały również poglądy bardziej postępowych „Polaka w Brazylii”, „Naszego Życia”, „Pobudki” i „Świtu”, organu Związku Polskich Towarzystw Oświatowych „Kultura” (Wójcik 1968). W mozaice tytułów można było znaleźć katolickiego „Przyjaciela Rodziny”, katolicką, choć postępową, „Prawdę Polską w Brazylii” oraz lewicowe pisma „Naród” i „Robotnik Parański”⁶, to ostatnie założone przez emigrantów związanych z Towarzystwem „Tadeusz Kościuszko”. Tematyka oświatowa „Naszej Szkoły” oraz przeznaczona dla dzieci „Naszej Szkółki”, wydawanych przez wspomniany już Związek „Kultura”, dzieliła przestrzeń wydawniczą z literacko-naukową problematyką „Świata Parańskiego” oraz z bardziej specjalistycznymi „Sportowcem Polskim” Towarzystwa „Sokół” i „Rolnikiem”, pismem Związku Zawodowego Rolników Polskich w Brazylii. Niezwykle ciekawym źródłem badań są też pisma humorystyczne i satyryczne, takie jak „Djablik Parański”, „Sowizdrzał w Paranie” oraz „Picapau” („Dzięcioł”).

Niestety, ten bogaty krajobraz prasy polskojęzycznej, ale również wszelkiej prasy obcojęzycznej wydawanej w Brazylii, został zakłócony przez politykę nacjonalizacji prowadzoną w okresie Nowego Państwa (*Estado Novo*, 1937–1945) pod przywództwem Getúlia Vargasa. Powstanie w 1938 r. rządowego Departamentu ds. Prasy i Reklamy (Departamento de Imprensa e Propaganda), do którego zadań należała kontrola brazylijskości mediów, oraz jego zarządzenie z 1941 r., zabraniające wydawania obcojęzycznych gazet i czasopism, położyły kres lub doprowadziły do zawieszenia działalności wielu tytułów prasowych (Weber 2020). Po zakończeniu II wojny światowej obcojęzyczne publikacje mogły ponownie zagościć na brazylijskim rynku prasowym. Mimo to polskojęzyczna prasa nie powróciła już do swojej żywotności sprzed wojny (Pitoń 1971), z nielicznymi wyjątkami takimi jak działalność „Ludu” trwająca aż do 1999 r.

Znaczenie i funkcje prasy polonijnej w Brazylii

Zasygnalizowana powyżej różnorodność perspektyw, formatów i momentów czasowych, w których dane pisma się ukazywały, może pozwolić badaczom na dotarcie do nowych aspektów polskiej obecności w Brazylii – tych fizycznych, dotyczących

6 Określenia ideologicznych ukierunkowań pism podajemy za J. Pitoniem (1971).

polonijnego środowiska miejskiego i wiejskiego, oraz tych symbolicznych, odnoszących się do procesów tworzenia nowych znaczeń w ramach nowej polskości w Brazylii (Stephanou 2021: 244). Jednym z symbolicznych znaczeń jest bez wątpienia język, towarzyszący imigrantom w negocjacjach swojego miejsca w nowym społeczeństwie i zmieniający się wraz z nimi.

Co więcej, materiały prasowe mogą stać się bogatym źródłem do badań zarówno praktyk językowych polskich imigrantów na różnych płaszczyznach, jak również ideologii i przekonań językowych promowanych przez konkretne tytuły prasowe. Przykładem tego typu rozważań jest krótka analiza wybranych tekstów z „Gazety Polskiej w Brazylii” pod kątem roli odgrywanej przez polszczyznę w tym piśmie, dokonana przez Karolinę Bielenin-Lenczowską i Izabelę Sąpór (2017). Badaczki dowodzą, że wydawcy „Gazety” traktowali promocję języka, kultury i edukacji polskiej jako swoją misję, identyfikując polskość z językiem polskim. Analiza tekstów wyekscerpowanych z czasopisma ukazuje obecność różnorodnych przekonań językowych ich autorów: raz broniących zaciekle „czystej” polszczyzny, innym razem zaś dostrzegających wartość i funkcjonalność polszczyzny brazylijskiej. W tym miejscu warto podkreślić, że nie wszystkie polskojęzyczne periodyki wydawane w Brazylii podzielały zapał „Gazety Polskiej” w krzewieniu polskości w jej najczystszej formie. Wiadomo, że na łamach prasy polskojęzycznej można było śledzić liczne konflikty ideologiczne między wydawcami różnych pism (Trindade 2016), stąd też nasze przypuszczenie, że również stosunek do języka polskiego mógł pełnić istotną funkcję w owych utarczkach. Czy „polscy Brazylijanie” podnoszący „z pogodnym czołem [...] dwa sztandary w górę [...], służący dwom Ojczyznom” („Polak w Brazylii” 1907, 39/1⁷), powinni strzec mowy ojczystej i „nie pozwalać dzieciom swym mówić obcym językiem” („Gazeta Polska w Brazylii” 1912, 22/1)? Czy może jednak dopuszczano ideę, że „język jest zbyt wiernym towarzyszem człowieka, by na nim nie miały się odbić zmiany zaszłe w kulturze lub życiu jego” („Świat Parański” 1925, 6/19)? A może traktowano kwestię „skażania [polszczyzny] brazylijanizmami” („Świat Parański” 1925, 6/19) z przymrużeniem oka, tak jak w poniższym wierszyku opublikowanym w „Djabliku Parańskim” (1929, 1/6):

Gospodarzu! Dawaj flaszę,
Hej! saude pijem nasze!
Jako porco się upiję –
I Chopinho niechaj żyje!
Que produz ten trunek boski
E dissipa nasze troski?

7 Oznaczenie „39/1” wskazuje na numer edycji oraz stronę, na której ukazał się cytowany fragment.

Podsumowanie

Pożółkłe strony polskojęzycznych periodyków brazylijskich są świadectwem okresu, w którym stanowiły one etniczno-narodowo-kulturową przestrzeń, będącą formą swego rodzaju oporu wobec procesu socjalizacji w nowym społeczeństwie (ElHajji, Escudero 2019). Działalność polskojęzycznej prasy z jednej strony można określić jako „ilościowy i jakościowy skok, który całkowicie odmienił praktyki komunikacyjne”⁸ społeczności polonijnej w Brazylii, dając jej ogromny impuls do reorganizacji oraz odrodzenia swych struktur i polskiej kultury (ibid.: 211). Z drugiej strony, z brazylijskiej perspektywy, możemy mówić o prasie jednocześnie narodowej i obcej, która – tworząc i podtrzymując obce enklawy na terytorium Brazylii – pozwoliła na uwidocznienie pęknięć w pozornej narodowej homogeniczności państwa oraz na podważenie pojęcia systemu opierającego się na idei państwa narodowego (Luca, Guimarães 2017), której nieodłącznym elementem jest język.

Polskie periodyki stanowiły niewątpliwie swoiste kroniki wydarzeń, sporów i transformacji społeczności znajdującej się na styku dwóch kultur, tworzącej swoją nową kulturę: polską i brazylijską zarazem. Do dziś stanowią skarbnicę różnorodnych perspektyw, z których ta społeczność może być postrzegana. Jak zaznacza M. Stephanou:

Żywotność i różnorodność tematyczna, polityczna, religijna, a nawet liczbowa prasy polskojęzycznej, a także jej różne formy i rozmiary świadczą o znaczeniu, jakie miała w swoim czasie dla [polskich – dopowiedzenie autorów] społeczności i stowarzyszeń jako środek dyfuzji kulturowej, tworzenia aktywności politycznej i religijnej, przekazywania informacji, a także dla celów związanych z działalnością stowarzyszeniową i polityczno-ideologicznym profilowaniem tych, którzy utożsamiali się ze sprawami i sporami zamorskiej Polski (Stephanou 2017: 416, tłum. własne).

Źródła:

- „Diablik Parański” 1929, nr 1.
- „Gazeta Polska w Brazylii” 1912, nr 22.
- „Polak w Brazylii” 1907, nr 39.
- „Świat Parański” 1925, nr 6.

Literatura

Annuário Estatístico do Brasil 1°. Anno (1908–1912), t. 3: *Cultos, Assistência, Repressão e Instrução*, Rio de Janeiro 1927.

8 Tłum. własne.

- BIELENIN-LENCZOWSKA K., STĄPOR I., 2017, *Língua como patrimônio cultural. Práticas linguísticas dos descendentes dos poloneses no Sul do Brasil*, „Revista del CESLA” nr 20, s. 39–55.
- Brasil: 500 anos de povoamento, Rio de Janeiro 2000.
- BRZÓSKA R., SMOLANA K., 2017, *Biblioteki polonijne w krajach Ameryki Łacińskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Argentyny*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, tom specjalny, s. 579–591.
- CORBARI C.C., 2013, *Atitudes linguísticas: um estudo nas localidades paranaenses de Irati e Santo Antônio do Sudoeste*, praca doktorska, Universidade Federal da Bahia, Salvador.
- DELONG S.R., 2016, *Vitalidade linguística e construção de identidades de descendentes de poloneses no sul do Paraná*, praca doktorska, Universidade do Vale do Rio dos Sinos, São Leopoldo.
- DROZDOWSKA-BROERING I., 2016, *Po „gorączce brazylijskiej”. Pamiętniki emigrantów z pierwszych dekad masowego osadnictwa na południu Brazylii*, [w:] H. Czachowski, V. Wróblewska (red.), *Kultura wsi w egodokumentach*, „Paralele. Folklor – Literatura – Kultura”, Toruń, s. 47–62.
- DROZDOWSKA-BROERING I., 2020, *Produção literária dos imigrantes e a imprensa de expressão polonesa no Brasil. Desde os últimos anos de Partilhas até anos 1920*, „Revista X” t. 15, nr 6, s. 512–531.
- ELHAJJI M., ESCUDERO C., 2019, *The Polish in Brazil and Their Community Media: the Ways of Enunciation of Diasporic Identity*, [w:] É. Sarmiento, R. Siuda-Ambroziak (red.), *Brazil – Poland. Focus on Migration*, Niterói–Warszawa, s. 197–213.
- FERREIRA A.G., 2019, *A presença da língua polonesa na Colônia Dom Pedro II em Campo Largo, Paraná*, praca magisterska, Universidade Federal do Paraná, Curitiba.
- FERREIRA A.G., 2022, *Używanie polszczyzny w kolonii Dom Pedro II na tle badań bilingwizmu polsko-portugalskiego w Brazylii*, „Poradnik Językowy” nr 4 (793), s. 57–73.
- KAWKA M., 1982, *Os brasileirismos do dialeto polono-brasileiro*, praca magisterska, Universidade Católica do Paraná, Curitiba.
- KUCHARSKI S., 1996, *Bilinguismo e biculturação nas comunidades étnicas polonesas no sul do Brasil*, „Perspectiva” t. 20, nr 69, s. 53–67.
- KULA M., 1981, *Polonia brazylijska*, Warszawa.
- Kurytyba: najbardziej polskie miasto w Brazylii – Podróże, [on-line:] <http://podroze.onet.pl/ciekawe/kurytyba-najbardziej-polskie-miasto-w-brazylia/qw7p8> (dostęp: 20 II 2025).
- LANDMANN T., 2022, *„Gazeta Polska w Brazylii” w pierwszych miesiącach po wznowieniu działalności (lipiec – grudzień 1893 roku)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” t. 25, nr 1 (65), s. 75–94.
- LINDE-USIEKIEWICZ J., 1997, *Język polski w Brazylii*, [w:] S. Dubisz (red.), *Język polski poza granicami kraju*, „Najnowsze Dzieje Polszczyzny”, Opole, s. 273–285.
- LUCA T.R. DE, GUIMARÃES V., 2017, *Introdução*, [w:] T.R. de Luca, V. Guimarães (red.), *Imprensa estrangeira publicada no Brasil. Primeiras incursões*, São Paulo, s. 7–21.
- MENDES M.E.I., 2021, *A vitalidade linguística do polonês em contato com o português no Sul do Brasil*, praca doktorska, Universidade Federal do Rio Grande do Sul, Porto Alegre.
- MIODUNKA W., 2003, *Bilingwizm polsko-portugalski w Brazylii. W stronę lingwistyki humanistycznej*, „Studia Latinoamerykańskie Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 5, Kraków.
- NIEWIADOMSKI S.E., 2019, *Aspectos sonoros da língua polonesa falada em Cruz Machado no Paraná*, praca magisterska, Universidade Estadual do Centro-Oeste, Guarapuava.

- NUNES R.B., 2018, *O bilinguismo português/polonês na constituição disposicional e na prática: perfis sociológicos de cinco descendentes de poloneses no município de Dom Feliciano/RS*, praca doktorska, Universidade Federal de Pelotas, Pelotas.
- OLIVEIRA M. DE, 2009, *Os poloneses do Paraná (Brasil) e a questão da nacionalização dos imigrantes (1920-1945)*, ANPUH – XXV Simpósio Nacional de História, Fortaleza, [on-line:] https://anpuh.org.br/uploads/anais-simposios/pdf/2019-01/1548772192_f6e47e605f57df24d1af54047ea2aa8b.pdf (dostęp: 20 II 2025).
- PACZKOWSKI A., 1977, *Prasa polonijna w latach 1870-1939. Zarys problematyki*, Warszawa.
- PITOŃ J., 1971, *Periódicos de Língua Polonesa no Brasil*, „Anais da Comunidade Brasileiro-Polonesa” t. 3, s. 80-103.
- Polonia i Polacy za granicą. *Historia*, [on-line:] <https://www.gov.pl/web/polonia/historia> (dostęp: 20 II 2025).
- PRZYBYSZ Z., 2021, *Wybrane neologizmy i charakterystyka słowotwórstwa polszczyzny Polonii brazylijskiej na materiale językowym z tygodnika „Lud” z lat 80. XX wieku*, niepublikowana praca magisterska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- RAIMAN M., 2020, *Brazylijskie nazwy miejscowe i ich adaptacje w języku Polonii brazylijskiej (na podstawie opublikowanych w 1930 roku numerów „Gazety Polskiej w Brazylii” i „Ludu”)*, „Słowo. Studia Językoznawcze” nr 11, s. 128-150, <https://doi.org/10.15584/slowo.2020.11.8>.
- SCHOLTZ A. DE J., 2022, *De polacos a poloneses, de problema a orgulho: trajetória das atitudes e crenças linguísticas em Virmond/PR*, praca doktorska, Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Cascavel.
- SILVA F.R. DA, 2019, *Associações polonesas união das sociedades Kultura e Oswiata (Curitiba – PR) – antagonismos e polonidade(s) na diáspora (1890-1939)*, praca doktorska, Universidade Federal de Santa Maria, Santa Maria.
- SMOLANA K., 2020, *Polskie dziedzictwo archiwalno-biblioteczne w Brazylii*, [w:] J. Mazurek (red.), *Polska i Brazylia – bliższe niż się wydaje. Tom studiów z okazji 100. rocznicy nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską i Brazylią oraz 90. rocznicy powstania Towarzystwa Polsko-Brazylijskiego*, Warszawa, s. 569-578.
- STANISZ M., 2022, *Tradycja romantyczna w Wiankach Parańskich Tadeusza Milana Grzybczyka*, „Archiwum Emigracji. Studia. Szkice. Dokumenty” nr 29, s. 337-348, <https://doi.org/10.12775/AE.2021-22.021>.
- STAŃCZEWSKI J., 1925, *Słownik portugalsko-polski kolonisty polskiego w Brazylii. Wpływ języka portugalskiego na język kolonistów polskich w Brazylii. Porównawcze studjum językowe*, „Wydawnictwa »Oświaty«”, nr 10, Kurytyba.
- STĄPOR I., 2016, *Grafia dawnych czasopism Polonii brazylijskiej (na przykładzie „Gazety Polskiej w Brazylii”)*, „Poradnik Językowy” nr 2 (731), s. 67-78.
- STĄPOR I., 2017, *Obce nazwy własne i ich adaptacja do języka Polonii brazylijskiej (na podstawie „Gazety Polskiej w Brazylii”)*, „Prace Filologiczne” LXXI, s. 285-298.
- STĄPOR I., 2020, *Słownictwo polonijne w Brazylii jako rezultat kontaktów językowych polsko-portugalskich (na przykładzie „Gazety polskiej w Brazylii”)*, [w:] J. Mazurek (red.), *Polska i Brazylia – bliższe niż się wydaje. Tom studiów z okazji 100. rocznicy nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską i Brazylią oraz 90. rocznicy powstania Towarzystwa Polsko-Brazylijskiego*, Warszawa, s. 315-338.
- STEPHANOU M., 2017, *Afinar silêncios de uma imprensa quase invisível: impressos em língua polonesa no Brasil desde finais do século XIX*, [w:] T.R. de Luca, V. Guimarães (red.), *Imprensa estrangeira publicada no Brasil. Primeiras incursões*, São Paulo, s. 397-423.

- STEPHANOU M., 2021, *Labirintos de duas nações, duas culturas, duas línguas: sentidos sinuosos da polono-brasilidade nas páginas de almanaques em polonês impressos no Brasil (1900-1980)*, [w:] T.Â. Luchese, A. Malikoski (red.), *Italianidades, polonidades e germanidades*, Caxias do Sul, s. 220-253.
- TRINDADE R.T.Z., 2016, *Os periódicos polono-brasileiros: historiografia, fontes e temas de pesquisa*, „História Unicap” t. 3, nr 6, s. 280-293, <https://doi.org/10.25247/hu.2016.v3n6.p280-293>.
- TRINDADE R.T.Z., 2020, *Um „imperialismo polonês”: narrativas brasileiras das relações da Polônia com os imigrantes poloneses no período entreguerras*, praca doktorska, Universidade Federal do Paraná, Curitiba.
- WACHOWICZ R.CH., 1981, *O camponês polonês no Brasil*, Curitiba.
- WEBER A.F., 2020, *As línguas da imprensa: um olhar sobre os anuários estatísticos brasileiros (1908-1955)*, „Línguas e Instrumentos Linguísticos” t. 23, nr 45, s. 28-45, <https://doi.org/10.20396/LIL.V23I45.8659381>.
- WEPIK F.F., 2017, *Crenças e atitudes linguísticas de polono-brasileiros de Áurea/RS e Nova Erechim/SC: o uso dos termos de parentesco*, praca magisterska, Universidade Federal da Fronteira Sul, Chapecó.
- WÓJCIK W., 1968, *75 lat prasy polskiej w Brazylii (wspomnienia i refleksje)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” t. 7, z. 2, s. 261-274.
- ZAREMBA K.J., 2021, *Polonês rural em Cruz Machado, Paraná*, praca doktorska, Universität Viadrina, Frankfurt an der Oder.
- ZAREMBA K.J., 2023, *The Dialect of Polish Spoken in Cruz Machado, Paraná. A Portrait of a Language Apart*, „Linguistic Construction of Social Boundaries: Identities and Belonging”, 10, Berlin, <https://doi.org/10.3726/b20301>.
- ZIOMEK K., 2021, *O papel da correspondência nas migrações encadeadas no caso da emigração das terras polonesas ao Brasil no período 1890-1891*, „Polonicus. Revista de Reflexão Brasil-Polônia” t. 12, nr 1 (22), s. 90-119.

Tracing Polish Emigration in Brazil: Causes and Significance of Research on the Brazilian Polish-Language Press Abstract

The analysis of the research on Polish linguistic traces in Brazil reveals a predominance of studies focused on spoken Polish in Brazil. In contrast, Brazilian polonica, both in terms of their content and linguistic form, remain a less explored research area. The linguistic and cultural material found in over a hundred periodicals published in Polish in the late 19th and 20th centuries represents a largely unexplored source of knowledge about the history of Polish immigrants and their descendants in Brazil. Press materials can serve as a valuable resource for studying both the linguistic practices of Polish immigrants on various levels and their language ideologies and beliefs. The aim of this article is to preliminarily define the object of research along with an explanation of the rationale that prompted us to take up the subject of the Polish press in Brazil. Its overview will be preceded by a discussion of the state of research and presentation of the literature on the subject.